

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИВЧЕННЯ КАТЕГОРІЇ ІМПЕРАТИВНОСТІ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

У статті розглянуто категорію імперативності в англійській мові, а також поняття “імператив”, “спонукання”, визначено їх відмінності. Висвітлено підходи до дослідження імперативних речень в англійській мові. Встановлено, що на сьогодні найперспективнішим є підхід до дослідження імперативних речень через функціонально-семантичне поле категорії спонукання.

Ключові слова: імператив, спонукання, волевиявлення, наказовий спосіб, мовленнєві акти, інтенція, імперативна конструкція, функціонально-семантичне поле.

Категорія імперативності як одна з найдавніших мовних категорій завжди привертала увагу дослідників, а її вивчення є одним із напрямів сучасної теорії пізнання, який найбільш динамічно розвивається. Основним засобом вираження категорії спонукання в мові є імперативні висловлювання, які широко використовують в усному й письмовому мовленні, вони мають великий спектр відтінків і різноманіття форм.

Досліджували проблему імперативу такі вчені-лінгвісти, як К. Аксаков, Ф. Буслаєв, О. Єсперсен, М. Некрасов, Г. Павський, Р. Хейр, які зосереджували увагу на дослідженні власне імперативного вживання дієслівних форм наказового способу. Проблеми передачі категорії спонукання займалися також О. Л. Даскалюк, Е. Деренич, А. Загнітко, О. Лобанова, А. Маслово, О. Почепцов, О. Сагалова, Н. Татуревич, О. Фомичева, Д. Штелінг.

Аналізу спонукання присвячено значну кількість праць на матеріалах різних мов. Дослідженню підлягали речення з дієсловом-присудком в імперативі як основний засіб вираження спонукальної модальності (О. Гусєва, Г. Молчанова), комунікативно-прагматичні властивості спонукання (Л. Бережан, Л. Фоміна, Н. Шевченко); структурні, семантичні та функціональні особливості мовних засобів вираження імперативу (І. Афонська, М. Короткевич). Численні публікації лінгвістів свідчать про значний інтерес науковців до вивчення категорії імперативності.

Метою статті є висвітлення підходів до дослідження імперативних речень в англійській мові.

Імператив, який сьогодні розглядають як одну з найдавніших семантичних універсалій, представлений практично в усіх мовах, в усіх типах текстів і має глобальне значення для комунікації та людської діяльності [4, с. 79]. Як справедливо зазначає А. Вельський, “спілкування неможливе без спонукання до дії. Люди безперервно звертаються один до одного з різними спонукальними фразами” [3, с. 83].

У сучасній лінгвістичній науці терміни “імперативність” і “спонукання” нерідко використовують синонімічно. Приміром, Ю. Апресян в праці “Лексична семантика. Синонімічні засоби мови” зазначає, що імператив, або спонукання, – це повідомлення про бажання мовця, щоб адресат виконав певну дію, та спроба каузувати його виконання адресатом [1, с. 9].

У деяких наукових працях синонімічно використовують не лише поняття “імператив” і “спонукання”, а й поняття “волевиявлення”. Так, В. Йосифова заперечує таке використання цих термінів і пропонує їх розрізнати. Отже, імператив, на її думку, – це мовна категорія, яка поєднує риси абстрактності та конкретності, форми та змісту, відтворюваності й індивідуальності та становить складну сукупність аспектів мови й мовлення. Спонукання – це мовленнєва реалізація імперативу, змістовний бік імперативної форми, конкретний вид спонукання (прохання, порада, наказ тощо), є проявом імперативу. А волевиявлення, на її переконання, є ширшим поняттям, ніж спонукання. Адже будь-яке спонукання є волевиявленням, але ж не будь-яке волевиявлення є спонукальним. Наприклад, мовець може виразити своє бажання, прагнення у формі повідомлення (“Я хочу поговорити з твоїми батьками”) [6, с. 4].

Варто погодитися з думкою В. Йосифової стосовно існування певних відмінностей у поняттях “імператив” і “спонукання”. Так, основний зміст спонукання, згідно з тлумачними словниками Д. Ушакова та С. Ожегова, – це бажання або намір щось зробити. А імператив, згідно із сучасною енциклопедією, – це повеління, наказ або безумовна вимога. Отже, навіть у загальному змісті цих понять помітна відмінність у відтінках поставленого завдання, його облігаторності.

У лінгвістичних словниках імператив визначено як “спосіб, який виражає прохання, наказ мовця або спонукання до здійснення дії” [9, с. 136–137]. Словникове визначення цієї категорії дає уявлення про неї як про спеціалізовані форми дієслівного способу, які мають значення веління в широкому розумінні.

Імперативність передбачає наявність у тексті мовних засобів зі значенням спонукання (волевиявлення) та пов'язана зі спроможністю текстових засобів передавати явні (прямі) авторські інтенції волевиявлення, які адекватно розпізнає в тексті реципієнт [4, с. 80].

З категорією імперативності, її імпліцитними та експліцитними засобами вираження безперечно пов'язані мовленнєві особливості реалізації поняття спонукання. Як відзначає О. Сагалова, спонукання не варто прирівнювати до імперативу, оскільки імперативність за своїм значенням вужча, ніж спонукання, і форми імперативу – лише один із засобів актуалізації спонукальної модальності [10, с. 9].

Вивчення власне імперативу як явища дійсності та феномена мови є основним напрямом в аналізі спонукання. Імператив є основним засобом вираження однієї з найдавніших мовних категорій, а саме наказового способу.

Наприклад, існує думка, що форми наказового способу є найдавнішими мовними утвореннями, які виникли раніше за інші дієслівні категорії. Однак морфологічна неформленість або, точніше, бідність форм пояснюють не давністю самого способу, а специфікою його категоріального значення й несумісністю цього значення з часовими, видовими й іншими категоріями.

Значення спонукання, каузативності окреслює межі використання наказового способу в певному типі наказового речення та виключає можливість його використання в питальному реченні, оскільки питання – це свого роду констатація дії, а наказовий спосіб не означає дію.

Так, О. Есперсен зазначає, що “наказовий спосіб використовують для вираження вимоги, яка, залежно від обставин, може варіюватися від грубих наказів до принижених прохань, де інтонація слугує, загалом, ключем до точного значення” [15]. Р. Хейр зауважує, що “речення в дійсному способі використовують, для того, щоб пояснити комусь, що дещо відбувається; напроти імперативи використовують для того, щоб спонукати когось зробити щось”. З цього виходить, що обидва стверджують, що клас імперативних речень може бути виділений за допомогою вказівки на їх використання або функцію [14].

На сьогодні вже існують різні підходи до дослідження імперативних речень в англійській мові. Хоча до 70–80-х рр. ХХ ст. лінгвісти не цікавилися категорією спонукання. Насамперед, це пов'язано з тим, що в першій половині ХХ ст. переважав традиційний підхід. Найбільшою популярністю в лінгвістиці цього періоду користувалися теорії, в яких мова моделювалася як система, відносно незалежна від людини, яка говорить. Учених передусім цікавила

формальна будова мови, а не проблеми використання мови людиною.

Традиційний підхід до вивчення категорії спонукання в англійській мові, в основі якого лежить принцип дослідження “від форми до значення”, виявився дуже вузьким для опису засобів вираження спонукання в англійській мові. Згідно з цим підходом, до категорії спонукання можна зарахувати тільки речення з імперативними конструкціями, в яких присудок виражено дієсловом у формі наказового способу. Наприклад: “Bring me the book”, “Read”, “Be a good boy”, “Tell me everything” та ін.

Саме через відносно просту будову спонукальних речень лінгвісти залишали поза увагою їх вивчення, адже в межах традиційного підходу речення, які мали імперативний зміст, але були представлені неімперативними конструкціями, не розглядалися.

Але доцільно згадати, що в 70-ті рр. ХХ ст. з'явилася теорія мовленнєвих актів, яка була розроблена Дж. Остіном і далі розвинута Дж. Р. Серлем. У цій теорії Дж. Р. Серль наголошує, що при висловлюванні мовець, крім того, що вимовляє звуки, тобто застосовує свій мовленнєвий апарат, здійснює й інші акти. Він також інформує слухачів, висловлює певні твердження, ставить питання, віддає команди, доповідає або попереджує, тобто здійснює акти з-поміж тих, які Дж. Остін назвав іллокутивними. Іллокутивний акт, згідно з теорією мовленнєвих актів Дж. Остіна, – це акт здійснення однієї з мовленнєвих функцій: питання, оцінки або наказу. Дж. Остін і Дж. Р. Серль зазначають, що мовленнєвий акт – це акт висловлювання, який не просто вимовляється, а вимовляється з тим, щоб спонукати. Вони зауважують, що навіть інформувати з певною метою – це мимоволі в мовленнєвому акті спонукати до певної дії. Саме в межах теорії мовленнєвих актів Дж. Остін і Дж. Р. Серль закликають враховувати, хто говорить, що говорить, як слухач це сприймає, і яка настанова йому дається [16].

З другої половини ХХ ст. інтерес дослідників зміщується в бік прагматичного підходу, згідно з яким спонукальне висловлювання являє собою спонукальний мовленнєвий акт – комунікативну ситуацію, яка включає джерело спонукання, потенційну дію або стан, виконавця потенційної дії й акт спонукання. На відміну від традиційного підходу, до спонукальних висловлювань зазвичай зараховують як прямі (семантика використаного формального засобу відповідає іллокутивній силі висловлювання), так і непрямі (іллокутивна сила виводиться з буквального значення формального засобу з урахуванням мовленнєвої ситуації) мовленнєві акти [7, с. 135].

Крім того, О. Беляєва в праці “Грамматика та прагматика спонукання: англійська мова” [2] пропонує всі спонукальні мовленнєві акти поді-

ляти на три основні підтипи, кожен з яких має власне коло відповідних засобів вираження:

- прескриптиви (накази, розпорядження, заборони);
- реквізитиви (прохання, благання, запрошення);
- сугестиви (поради, пропозиції, попередження).

Таким чином, категорія спонукання охоплює різні семантичні відтінки, які виражаються за допомогою різноманітних виражальних засобів. Також доцільно наголосити, що мовець може навмисно відступати від нормативних, очікуваних засобів і структур вираження спонукання та обирати периферійні неімперативні засоби вираження, які своїм прямим експліцитним змістом підштовхують слухача до потрібних висновків.

Загалом, сьогодні в сучасних лінгвістичних студіях учені працюють у межах таких підходів до дослідження імперативних речень, як семантичний підхід, структурний підхід, структурно-синтаксичний підхід, комунікативно-прагматичний підхід, когнітивний підхід.

Згідно із семантичним підходом, імператив має значення прямого волевиявлення мовця щодо виконання слухачем дії, яку він називає. Окремі ж значення імперативу, а саме наказ, прохання, інструкція, пропозиція, дозвіл, порада, відображають різні ситуації вживання імперативних висловлювань і є окремою семантичною інтерпретацією єдиного семантичного значення [13, с. 68].

Отже, в імперативних висловлюваннях адресант самим фактом свого висловлювання намагається казувати здійснення якоїсь дії (експліцитно вказаної в цьому висловлюванні).

Згідно зі структурним підходом, імператив вилучають із системи категорії способу. Форму імперативу не розглядають в одній площині з формами граматичної категорії способу (тобто з формами дійсного та умовного способів). Форма імперативу вирізняється експресивністю, вона невіддільна від особливої інтонації, і не випадково в підручниках цю форму розглядають не у зв'язку з іншими дієслівними формами, а в системі особливих тричленних сполучень, особливих формул спонукання з експресивно-модальною часткою *let*, що виражають запрошення до спільної дії "*let us do*" чи розпорядження стосовно дії, що очікують від 3-ї особи "*let her do it*". Такий розгляд імперативу, вважає Д. А. Штелінг, цілком закономірний, тоді як просте перерахування "способів" (дійсний, умовний, наказовий) нелогічне й не розкриває суті питання [11].

Взявши за основу структурно-синтаксичний підхід, дослідники, зокрема Л. Бархударов, Г. Молчанова, розглядають імперативні речення як односкладні/двоскладні, що виражають волевиявлення мовця, спрямоване на безпосередню спонуку адресата – другої особи до здійснення/нездійснення дії, вираженої дієслівним

способом – імперативом. Імперативні речення є провідним типом спонукальних речень, до яких належать не тільки імперативні речення, а й інші засоби виразу спонуки [11].

З погляду комунікативно-прагматичного підходу, поняття "інтенція мови" є базовим для визначення імперативу. Так, О. Почепцов у праці "Основи прагматичного опису речення" визначає імператив як таке мовне утворення, яке є спонуканням або на рівні початкової актомовної інтенції, або на рівні кінцевої актомовної інтенції [8, с. 89]. Іntenціональність мовленнєвого ходу є умовою нормального спілкування. Мовленнєва дія і мета, що реалізується за допомогою цієї мовленнєвої дії, є лише етапом досягнення головної мети мовця. Перша з цих цілей називається початковою метою або початковою інтенцією, а друга – кінцевою метою або кінцевою інтенцією; тобто йдеться про загальну інтенцію мовця та її складові або приватні інтенції – початкові та кінцеві інтенції. Акт, що становить початкову інтенцію, називається актом початкової інтенції, а кінцеві – актом кінцевої інтенції.

Загалом, на думку О. Почепцова, існує три типи актів початкової інтенції – опис, спонукання й питання. Актмовні інтенції – це інтенції, які реалізуються під час здійснення мовленнєвого акту, постактомовні інтенції – це інтенції, які можуть бути реалізовані лише за межами процесу здійснення мовленнєвого акту. Отже, стосовно імперативів, конвенція про інтенціональність мовленнєвого ходу постає в такому вигляді: застосовуючи імператив: 1) мовець хоче спонукати адресата виконати певну дію; 2) адресат виконав цю дію; 3) виконання акту.

Згідно з когнітивним підходом, імперативні речення існують як основний засіб вираження категорії волевиявлення. Наприклад, Е. Деренич у праці "Імперативні речення в руслі когнітивної граматики" звертається до аналізу дієслівних предикатів. Такий підхід до опису імперативних речень дав змогу виокремити групи дієслівних предикатів, які визначаються такими основними семантичними й когнітивними ознаками, як акціональність, контрольованість, довільність, здійснимість, перформативність [5].

Сьогодні одним із найсучасніших підходів до дослідження імперативних речень є розгляд імперативу крізь польову структуру з усім різноманіттям мовних засобів його репрезентації, які слугують для передачі єдиної ідеї – спонукання до дії. Багато польових структур реалізується як через лексичні, так і через граматичні одиниці та категорії.

За словами А. Бондарко, будь-яка функціонально-семантична категорія має структуру поля, основною ознакою якого є спільність семантичної функції засобів різних мовних рівнів. Функціонально-семантичне поле має центр – групу форм, які найбільш чітко й однозначно

виражають значення цього поля. Навколо центра розташовуються периферійні форми. Через периферію кожне поле вступає шляхом переходів у межі інших полів, тож зрештою всі поля утворюють одну безперервну структуру системи мови [12, с. 157].

Функціонально-семантична категорія спонукання також має структуру поля. На думку О. Фомичевої, ядром функціонально-семантичного поля категорії спонукання, стрижнем, навколо якого групуються периферійні засоби вираження спонукальної модальності, є імперативні речення, де присудок виражено дієсловом наказовим способом, часто з різними конкретизаторами імперативних значень. Це ядро включає дві основні складові: імперативні конструкції та бездієслівні конструкції [12, с. 157].

Навколо ядра розташовуються периферійні засоби вираження спонукання, за допомогою яких категорія спонукання виражається імпліцитно. До периферійних засобів вираження спонукання зараховують: загальні запитання з допоміжними дієсловами “will”, “shall”, “should”, “would”; розділові та спеціальні запитання; речення з модальними дієсловами; речення з дієсловами майбутнього часу; розповідні речення.

Висновки. Отже, в процесі дослідження було визначено, що в спілкуванні кожне речення-висловлювання сприймається не само по собі, як це розглядали при традиційному підході, а як висловлювання, яке включається в потік комунікації. Таким чином, засоби вираження спонукання завжди відображають специфіку екстралінгвістичного контексту, в якому відбувається процес комунікації, та індивідуальні особливості учасників цього процесу. Саме тому важливо досліджувати семантичну структуру спонукальних речень на прагматичному рівні: інформацію про мовця, про його внутрішній стан, про його ставлення до власного висловлювання, до того, про що він говорить, до співрозмовника й інших аспектів комунікативної ситуації.

Серед підходів, які було розглянуто, саме підхід до дослідження категорії імперативності крізь функціонально-семантичне поле категорії спонукання дає змогу систематизувати різноманіття мовних засобів її вираження. Крім того, знання особливостей будови імперативних речень-висловлювань в англійській мові є важним аспектом комунікативної культури людини, оскільки правильне використання різних спонукальних елементів залежно від комунікативного наміру мовця є суттєвим фактором успішного спілкування.

Список використаної літератури

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды / Ю. Д. Апресян. – Москва : Школа “Языки русской литературы”, 1995. – Т. 1: Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – 472 с.
2. Беляева Е. И. Грамматика и прагматика побуждения: английский язык / Е. И. Беляева. – Воронеж : ВГУ, 1992. – 168 с.
3. Вельский А. В. Побудительная речь / А. В. Вельский // Ученые записки Московского пед. ин-та иностр. яз. им. М. Тореза. – Москва : Изд-во МГУ, 1953. – Т. 6. – С. 81–147.
4. Гурова Н. В. Категория побудительности и ее функции в политической коммуникации / Н. В. Гурова // Политическая лингвистика. – 2011. – № 4. – С. 79–86.
5. Деренич Э. Г. Императивные предложения в русле когнитивной грамматики: на материале английской и американской художественной прозы : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Э. Г. Деренич. – Владивосток, 2003. – 25 с.
6. Иосифова В. Е. Русский императив в грамматической системе и разговорной речи : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / В. Е. Иосифова. – Москва, 2011. – 22 с.
7. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – Москва : Высшая школа, 1988. – 168 с.
8. Почепцов О. П. Основы прагматического описания предложения / О. П. Почепцов. – Киев : Высшая школа, 1986. – 115 с.
9. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – Москва : Просвещение, 1985. – 399 с.
10. Сагалова Е. С. Функционально-семантическое поле побудительности в древнеанглийском языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 / Е. С. Сагалова. – Нижний Новгород, 2009. – 24 с.
11. Татуревич Н. С. Особенности исследования императивного речення в сучасних лінгвістичних студіях [Електронний ресурс] / Н. С. Татуревич // Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість : IX Міжнародна науково-практична конференція. – Національний університет “Острозька академія”, 2015. – Режим доступу: <http://eprints.oa.edu.ua/4705/>.
12. Фомичева Е. В. Средства выражения побудительности в английском языке в свете семантики и прагматики / Е. В. Фомичева // Современные проблемы науки и образования. Филологические науки. – 2009. – № 4. – С. 156–160.
13. Храковский В. С. Семантика и типология императива: Русский императив / В. С. Храковский, А. П. Володин. – Ленинград : Наука : Ленингр. отд., 1986. – 213 с.
14. Hare R. M. The Language of Morals [Electronic resource] / R. M. Hare. – London ; New York : Oxford University Press. – Mode of access: <https://ecaths1.s3.amazonaws.com/topetica/Hare%20-%20Language%20of%20Morals.pdf>

15. Jespersen O. Essentials of English Grammar [Electronic resource] / O. Jespersen. – Mode of access: <http://www.tamilnavarasam.com/Books/English%20grammar/Essentials%20of%20english%20grammar.pdf>.

16. Searle J. R. What is a speech act? / J. R. Searle // Philosophy in America / [ed. by M. Black]. – London : Alien and Unwin, 1965. – P. 221–239.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2016.

Елец О. П. К вопросу об изучении категории императивности в английском языке

В статье рассмотрена категория императивности в английском языке, а также понятия “императив”, “побуждение”, выявлены их отличия. Определены подходы к исследованию императивных предложений в английском языке. Установлено, что сегодня наиболее перспективным считается подход к исследованию императивных предложений через функционально-семантическое поле категории побудительности.

Ключевые слова: императив, побуждение, волеизъявление, повелительное наклонение, речевые акты, интенция, императивная конструкция, функционально-семантическое поле.

Yelets O. Research of the Category of the Imperative in the English Language

The article is devoted to investigation of the category of the imperative in the English language. The main researchers of the imperative and the inducement are F. Buslaev, Otto Esperson, R. Hare, O. Daskalyuk, E. Derenych, A. Zahnitko, O. Lobanova, A. Maslova, O. Pocheptsov, E. Sagalova, N. Taturevych, E. Fomicheva. In the article the concepts “imperative” and “inducement” are examined. Linguistic features of realization of the inducement are connected with the category of the imperative, its implicit and explicit means of expression. Inducement does not equate with the imperative as the meaning of imperative is narrower than that of inducement. In general inducement is a desire or an intention to do something, while imperative is a command, an order or an absolute requirement. Thus, even in the general meaning of these concepts we can see a difference in the attitude to an action.

The traditional approach to the research of the category of inducement in the English language appeared to be very narrow to describe the means of expression of inducement in the English language. According to this approach, the category of inducement includes only imperative constructions.

That's why the article highlights the different approaches to the research of imperative sentences in the English language. For the time being in modern linguistic studies, scientists work within such approaches to the research of imperative sentences as semantic approach; structural approach; structural and syntactical approach; communicative and pragmatic approach; cognitive approach. Nowadays, the most perspective approach is the research of imperative sentences in the English language with the usage of a functional-semantic field. The functional-semantic field has a center – a group of forms that most clearly and unambiguously express the meaning of this field. Peripheral forms are located around the center.

Key words: imperative, inducement, declaration of intention, imperative, speech acts, intention, imperative construction, functional-semantic field.